

'n Teksiinguistiese analise van die gebruik van en

Susan Prinsloo
Departement Afrikaans
Universiteit van die Noorde
SOVENGA
E-pos: prinsloos@unin.unorth.ac.za

Abstract

A text-linguistic analysis of the use of the Afrikaans conjunction en (English: and)

The occurrence of the Afrikaans subordinating conjunction en is investigated as conjunction marker, discourse marker and structure marker, as well as its role with regard to cohesion and coherence. This analysis of the functional occurrences of the subordinating conjunction is conducted within the context of the narrative "Oorlidge Pa en die by" (Spies, 1994:29). The narrative consists of a primary narrative in which a secondary narrative is embedded. The secondary narrative is related by one of the characters in the primary narration. It has been established that the use of en, in this narrative, occurs according to a definite discourse plan. As a discourse marker en is used in a discourse organisational connection. The use of en is more frequent in the recounting of the events in the secondary narrative. Its use is less obvious where the narrator is recounting the primary narrative. With regard to the structuring of the narrative en is used functionally. In the section of plot development where the actions follow rapidly on each other, en occurs more frequently than in the other sections, for example in the orientation and coda. The frequent use of en lends a firm cohesive structure and results in rapid progression with regard to action in this narrative. The absence or presence of en also serves to indicate emphasis. In the narrative which was investigated, the use of the subordinating conjunction en plays an important role in creating cohesion and coherence in the text.

1. Inleiding

Carstens (1997:309) sê die volgende oor konjunksie: “Wat navorsing oor konjunksieverhoudings betref, lê daar in Afrikaans nog ’n braak veld oop.” Hy noem enkele bydraes oor konjunksie, of aspekte daarvan, maar noem ook die feit dat daar nog talle leemtes op hierdie gebied bestaan, soos byvoorbeeld ’n ondersoek na die voorkoms van konjunksiemerker in verskillende genres. Met hierdie artikel word gepoog om ’n bydrae te lewer tot die studiegebied van konjunksie in Afrikaans deur op een aspek daarvan te fokus. ’n Analise word gemaak van die funksionele gebruik van die neweskikkende voegwoord *en* binne teksverband, naamlik die gebruik daarvan in die vertelling “Oorlidde Pa en die by” (Spies, 1994:29 – kyk Addendum A). Die gebruik van die neweskikkende voegwoord *en* as konjunksiemerker¹, diskoersmerker en struktuurmerker, asook die rol wat dit speel ten opsigte van teksbinding en samehang word ondersoek. Waar van toepassing, is ook gebruik gemaak van Engelse vakliteratuur oor genoemde onderwerp en spesifiek ook oor die konjunksiemerker *and*, aangesien daar in Engels reeds heelwat meer navorsing op hierdie gebied gedoen is wat ook op Afrikaans toegepas kan word.

Oor die belang van kontekstuele plasing sê Halliday en Hasan (1976:142): “... language does not function in isolation; it functions as a TEXT, in actual situations of use ...”. Daarom is die navorsing waarop hierdie artikel berus kontekstueel binne die raamwerk van die tekslinguistiek uitgevoer. Naicker (1996:3) voer aan dat “[g]eïsoleerde sinne en hulle sintaksis verskil dikwels in groot en belangrike opsigte van die sintaksis van die sinne binne ’n konteks, en in natuurlike spraak in so ’n mate ‘that serious doubts may be cast over their legitimacy and ultimate reality except as curious artefacts of a particular method of elicitation’” (Givon, 1979:13). Die vertelling “Oorlidde Pa en die by” (Spies, 1994:29) “... het een doelstelling: die skep en volhou van komiese effekte. Dit berus allereers op die *gehandhaafde illusie van ’n mondelinge vertelling* (eie beklemtoning – SMCP), fonetiese spelling en die opstapelning van taaleienaardighede” (Links & Van Zyl, 1994:10). Die vertelling stem dus grootliks ooreen met ’n mondelinge vertelling en bevat tipiese kenmerke van natuurlike spraak. Een van die besondere kenmerke van hierdie vertelling is die veelvuldige gebruik van *en*, wat ooreenstem met navorsing gedoen deur Stubbs (1984:35) oor natuurlike spraak en waarin hy ’n aantal kenmerke van die

---

1 Die term *konjunksie* dui op die verskynsel dat sinne met mekaar verbind kan word terwyl *konjunksiemerker* elemente in die taal is wat daarop dui dat daar ’n verband tussen gedagtes is en wat die aard van hierdie verband is. Voegwoorde tree op as verbindende woorde waardeur verbande gelê word tussen verskillende gedagtes. Verskillende verbindingswoorde lê ook verskillende verbande bloot. Die term *konjunksiemerker* word gebruik om hierdie verbandswoorde aan te dui (Kyk Carstens, 1997:309)

spontane gesprek noem, onder andere "... a tendency to string together coordinate clauses, often linked by *and*, rather than to use subordinate clauses".

By die bestudering van genoemde vertelling val die veelvuldige gebruik van *en* dadelik op. In hierdie teks word *en* 81 keer gebruik in vergelyking met die gebruik van sommige ander konjunksiemerker soos *maar* en *want*, wat onderskeidelik tien en ses keer elk in dieselfde teks voorkom. Bosch (1994:3) het in haar navorsing oor die gebruik van *en* ook bevind dat hierdie konjunksiemerker 'n hoë gebruiksfrekwensie het. Dit stem ooreen met Schifffrin (1987:128) se bevinding ten opsigte van 'n gegewe diskoersanalise waar bevind is dat die Engelse konjunksiemerker *and* die hoogste gebruiksfrekwensie van al die konjunksiemerker toon. As konjunksiemerker beskik *en* oor sekere sintakties-semantiese eienskappe. *En* word voorts ook as belangrike struktuurmerker ten opsigte van die bou van hierdie vertelling aangewend. Schifffrin (1987:128) onderskei die volgende twee belangrike funksies van *and*: "... (it) has two roles in talk: it coordinates idea units and it continues a speaker's action".

In hierdie artikel sal aan genoemde aspekte aandag geskenk word en daar sal gepoog word om vas te stel of daar 'n verband is tussen *en* se sintakties-semantiese eienskappe en sy rol as struktuurmerker in die vertelling "Oorlidge Pa en die by". Om in die bespreking verwysing na spesifieke teksgedeeltes in die vertelling te vergemaklik, word die teksreëls genommer en telkens na die genommerde gedeeltes verwys (kyk Addendum A).

2. 'n Sintakties-semantiese uiteensetting van *en* as konjunksiemerker

En in Afrikaans, soos ook *and* in Engels, "... (has) a role in the grammatical system" (Schifffrin, 1987:128). *En* tree as neweskikkende voegwoord op in Afrikaans en neweskikkende voegwoorde word volgens Carstens (1991:44) gewoonlik gebruik om hoofsinne met mekaar te verbind sonder enige verandering in die sinsvolgorde. Verder word neweskikkende voegwoorde ook gebruik om woordgroepe, woorde en woorddele te verbind sonder dat dit self deel uitmaak van een van die verbonde skakels (Bosch, 1994:3). Bosch (1991:3) sê voorts dat *en* hoofsaaklik gebruik word om aan te dui wat sintakties bymekaar hoort. Dit bring ook semantiese verhoudings tussen konjunkte² aan die lig. Die rol van *en* as neweskikker is reeds volledig ondersoek deur, onder andere, Ponelis (1979) en Bosch (1994). In hierdie artikel sal aandag geskenk word aan *en* as

2 Ponelis (1979:603) sê dat 'n neweskikkende konstruksie bestaan uit "twee of meer funksioneel gelyksoortige lode (*konjunkte*) wat simmetries (omkeerbaar) geskakel word deur 'n verbindingsmiddel ...".

konjunksiemerker waardeur nie net na die sintaktiese nie, maar ook na die semantiese aspek van die gebruik van *en* gekyk sal word.

Konjunksie is een van die middele wat in 'n teks aangewend word om kohesie te bewerkstellig. Alhoewel kohesie 'n semantiese verhouding is, word hierdie semantiese verhouding sintakties in die teks vergestalt deur middel van leksiko-grammatiese elemente. In die geval van konjunksie word konjunksiemerker hiervoor gebruik. Die skakelende of verbindende funksie van konjunksiemerker berus volgens Carstens (1997:264) op hul inherente betekeniswaarde en sodanige verbinding geskied volgens 'n duidelike diskoersplan. Deur die proposisies met mekaar te skakel, word die betekenis van 'n teks duidelik en dit lei tot meer effektiewe kommunikasie, aangesien die konjunksiemerker "aan die aangesprokene die tipe betekenisrelasie aandui wat die produseerder (skrywer/spreker) beoog het" (Carstens, 1997:270). Konjunksiemerker word dus as skakelende elemente gebruik waardeur die semantiese verhoudings tussen verskillende proposisies aangedui word. Chapman (1983:86) stel in dié verband: "They are used to make meanings in the text explicit and function mainly between pairs of sentences."

Konjunksiemerker word in kategorieë ingedeel op grond van die verskillende tipes semantiese verbande wat hulle bewerkstellig. Daar bestaan verskeie sodanige klassifikasies in die literatuur gegrond op die aspekte wat die klassifiseerder wil beklemtoon. Carstens (1997:275-298) gee 'n redelik volledige, maar tog beknopte oorsig oor sodanige klassifikasies. Vergelyk byvoorbeeld in die geval van Afrikaans onder andere dié van Wybenga (1989:189-213), Combrink (1995:35-38) en Carstens (1997:292). Carstens (1997:292) deel konjunksiemerker onder die volgende vier hoofkategorieë in, naamlik *aaneenskakelend*, *teenstellend*, *redegewend* en *tydsaanduidend*. Onder elk van die hoofkategorieë onderskei hy weer subkategorieë. *En* word onder die hoofkategorie *aaneenskakelend* en onder die subkategorieë *oorsaak en gevolg* en *voortgang* geplaas. Wybenga (1989:203-204) klassifiseer *en* weer as *voortgangmerker*. Bosch (1994:16) sê *en* kan die volgende verbande tussen skakels aandui, naamlik *aaneenskakelend*, *verduidelikend*, *beklemonend* of *rangskikkend*. De Stadler (1989:249) noem *en* 'n ongemerkte newesnikker en toon deur middel van voorbeelde aan dat *en*, buiten as merker van *aaneenskakelende verbande*, ook kan optree in 'n *kousatiewe verband*, as *alternatiefmerker* en om *teenstellende verbande* aan te dui.

3. Die rol van *en* ten opsigte van teksstrukturering

Schiffrin (1987:128) analiseer *and*, *but* en *or* op grond van hul sintaktiese, semantiese en pragmatiese eienskappe as konjunksiemerker, asook hul rol as diskoersmerker. Sy toon aan dat hul grammatiese eienskappe 'n rol speel ten

opsigte van hul diskoersfunksies. In die analise van die rol van *en* in die vertelling “Oorlidge Pa en die by” sal ook aandag aan hierdie aspekte geskenk word.

De Bruyn (1998:127) wys daarop dat diskoersmerkers hoofsaaklik die funksie vervul “om onderdele van diskoerse op verskeie maniere te verbind, afhangend van die bepaalde omstandighede”. Terselfdertyd skei dit egter ook die onderdele van mekaar. Wat hul interpretasie betref, is hulle dus konteksgebonde. De Bruyn (1998:128) wys verder daarop dat ’n diskoersmerker nie die betekenisinhoud van ’n uiting wysig nie, soos ook uit die analise van genoemde vertelling blyk.

4. Kontekstuele analise van *en*

Die ondersoek toon dat *en* in 45 van die 81 kere wat dit in die vertelling voorkom, oor sinsgrense gaan, 35 maal is dit vir die skakeling van sinspotente³ groepe en een keer vir die skakeling tussen woorde gebruik.

In reël 94 van die vertelling tree *en* as skakel op tussen die woorde *oorlidge Pa se kop en bolyf* (“En hy begin maal om oorlidge Pa se kop en bolyf, en hy soek ...”). Volgens Ponelis (1979:605) is neweskikkende konstruksies normaalweg simmetries, dit wil sê die skakels kan in enige volgorde voorkom. Bosch (1994:13) sê egter dat “[e]n van die stelwyses word in die spraakgemeenskap as meer konvensioneel as die ander ervaar”. Dit wil voorkom asof linguïstiese konvensie vereis dat, in die geval van die menslike liggaam, onderdele in die volgorde van bo na onder genoem word, dus eers die *kop* en dan die *bolyf*. Dit is in ooreenstemming met uitdrukkings soos: *kop* en *skouers*, *kop* tot *tone*, *pens* en *pootjies*, meer *bek* as *binnegoed*, ensovoorts.

Die aantal skakels wat in ’n neweskikkende konstruksie kan optree, is teoreties onbeperk. Ponelis (1979:606) wys daarop dat in gevalle waar meer as twee konjunkte voorkom, die neweskikker gewoonlik ’n afsluitende funksie verrig deur slegs voor die laaste konjunk op te tree. In die vertelling word hierdie beginsel telkens oorboord gegooi en die neweskikkende voegwoord *en* word tussen al die konjunkte gebruik, soos in reël 1 en 2, 15-18, 24-26, 77-78, 79-81 en 134-136. Hierdie gebruik van *en* het soms lomp sinne tot gevolg, soos byvoorbeeld blyk uit reël 79-81, wat uit een sin bestaan.

En ek is daar af en ek hol huis toe en ek kry die nodige daar op die werf bymekaar en ek storm die pomp en ek klim tot op my staanplek en ek steek die stuk sak brand. (Reëls 79-81.)

3 Bosch (1994:33) omskryf sinspotente groepe as “groepe wat bestaan uit een verbale element en een subjek wat volgens ’n aanvaarbare struktuurpatroon saamgestel is, en wat die vermoë het om as selfstandige eenheid (dominante groep) op te tree, maar wat in bepaalde sintaktiese omstandighede in ’n groter eenheid geïnkorporeer word ...”.

Hierdie sin begin met *en* en bevat verder ses newegeskikte skakels wat elk met *en* begin. Dit verleen egter 'n hegte, aaneengeskakelde, progressiewe struktuur aan die vertelling. Bosch (1994:6-7) wys daarop dat waar *en* tussen al die lede van die koördinasie gebruik word, dit 'n polisindetoniese⁴ neweskikking tot gevolg het en dit vervul 'n intensiverende funksie. Volgens haar word dit veral gebruik "in die geval van die dramatiese weergawe van krisisgebeure" en het dit die "akute beklemtoning van die newegeskikte skakels tot gevolg". Dit is veral die geval in reël 77-78, reël 79-85, asook in reël 134-136 van die vertelling.

Loop haal 'n stok met 'n sak om en gōi 'n klomp perrefien op en kom brand die spul vuilgoed dood. (Reël 77-78.)

In hierdie vertelling is gevind dat die newegeskikte sinspotente skakels deurgaans tot dieselfde sinstipe behoort. In al die gevalle, behalwe een, is stelsinne met mekaar geskakel. In reël 77-78 is drie bevelsinne met mekaar geskakel en *en* word tussen elk van die skakels gebruik. Bosch (1994:22) stel dat "[i]ndien 'n spreker binne 'n duidelike magstruktuur *opdragte of bevele* aan 'n ondergeskikte oordra, kan *en* gebruik word om twee bevelsinne waarin twee opdragte saamgevat is te koördineer". In die vertelling (reël 77-78) is dit die pa wat aan sy seun opdragte gee en *en* word gebruik om drie opdragte te koördineer. Dit is 'n geval van assimetriese⁵ neweskikking waar die voorafgaande skakel telkens 'n voorvereiste vir die daaropvolgende is. In hierdie gedeelte word handeling geaksentueer en die progressie het 'n intensiverende gevolg. Dit word voortgesit in die daaropvolgende reëls (79-91), waar beskryf word hoe die bevele uitgevoer word, asook die gevolg daarvan, met die klem steeds op die handeling.

Loop haal 'n stok met 'n sak om en gōi 'n klomp perrefien op en kom brand die spul vuilgoed dood.' En ek is daar af en ek hol huis toe en ek kry die nodige daar op die werf bymekaar en ek storm die pomp en ek klim tot op my staanplek en ek steek die stuk sak brand. En ek sien dis nou my kans, want dit lyk of die bye algirs weer hulle sit gekry het. En ek stoot die vlam daar onner hulle in. En toe die vlam hulle vat, toe knetter dit eielik soos hulle brand slaan. En hulle val hier by my verby en onnertoe laans oorlidde Pa verby. En ek vrees nog oorlidde Pa val saam met hulle af. En toe daar niks meer aan die nes sit nie, gōi ek die stok met die stuk sak sommer diékant toe af. En toe sal ek maar eers sien wat daar by arme oorlidde Pa aan die gang is. (Reël 77-91.)

---

4 Polisindetoniese neweskikking ontstaan waar die neweskikkende voegwoord tussen al die newegeskikte skakels voorkom, byvoorbeeld: Jan *en* Piet *en* Koos *en* Gert kom vandag.

5 By assimetriese neweskikking is die volgorde van die konjunkte vas en kan dit nie in enige volgorde geplaas word, soos wat by simmetriese neweskikking die geval is nie.

Vanaf reël 77-91 is elke sin deur middel van *en* geskakel, óf as neweskikker tussen hoofsinne óf oor sinsgrense heen waar elke nuwe sin met *en* begin. Dit het hegte teksbinding in hierdie verwickeldehandelingsgedeelte tot gevolg.

Hierdie aaneenskakeling van handeling deur middel van die neweskikkende voegwoord *en* lei tot snelle progressie. In reël 92 word die oorsaak van die kwaad gestel en hierdie reël word geaksentueer deurdat dit los staan van die res van die handeling omdat dit nie met *en* begin nie (“Een dem by was nie trug by die nes toe ek spulletjie brandgesteek het nie” – reël 92). Vanaf die daaropvolgende reël (93) word voortgegaan met die gebruik van *en* tussen en binne sinne. Reël 92 is ’n mededeling waar die klem nie op die *handeling* val nie, maar op die *inligting* wat verskaf word. Die gebruik en weglating van skakeling deur middel van *en* geskied dus funksioneel volgens ’n bepaalde diskoersplan.

In die aankondigingsgedeelte (reël 1 en 2) is die verteller aan die woord (“Annerdag kom ek by ’n kêrel en ons het oralster oor gepraat, en later gaan dit oor rooibye.”). *En* word in hierdie gedeelte tussen elke skakel gebruik om drie sinne neweskikkend te verbind. Aangesien dit hier om tydsopenvolging gaan, is die skakeling asimmetries. In die vertelling “Oorlidde Pa en die by” is daar ’n primêre vertelling waarby ’n sekondêre vertelling ingebed is. Die sekondêre vertelling word waargeneem deur een van die karakters in die primêre vertelling. Die sekondêre vertelling neem ’n aanvang in reël 3 (“En hy sê vir my: ‘Man, ek sal nooit ’n rooibye sien, of oor hom praat nie ...’”). Hierdie reël begin met *en*, waardeur dit wat die persoon sê, onmiddellik gekoppel word aan die tema, naamlik rooibye, wat in die voorafgaande reël gestel word. In reël 3-9 gee die karakterverteller ’n opsomming van wat in die sekondêre vertelling gaan volg. In reël 10 (“Ek vra: ‘Nou wat het gebeur?’”) is die verteller van die primêre vertelling self weer aan die woord en dit word gekenmerk deur die afwesigheid van *en* waardeur hierdie reël losgemaak word van die sekondêre vertelling wat in reël 12 ’n aanvang neem (“Man, ek moes dié dag windpomp werk. Want die twee dêm boutjies ...”). Die gebruik van *en*, veral aan die begin van sinne, word met die sekondêre vertelling geassosieer. Waar die verteller van die primêre vertelling weer aan die woord is, is die afwesigheid van *en* in sinsaanvangsposisie baie opvallend, soos in reël 10: “Ek vra ...” en reël 143: “Ek sê ...”. Reël 11 daarenteen begin met *en* en is feitlik sinoniem met reël 3 (reël 3: “En hy sê ...”, reël 11: “En hy vertel ...”). Hierdeur word *voortgang* in die vertellingshandeling beklemtoon. Deur die gebruik van *en* aan die begin van reël 11, word die direkte aansluiting van hierdie uiting by dié van die vorige spreker versterk. Ten opsigte van afwisselende spreekbeurte en die gebruik van *en* sê Schiffrin (1987:150): “... *and* is a marker of current speaker’s continuation” en “all *and* displays is continuation and/or co-ordination ...”.

In reël 12-14 kom twee asimmetriese newegeskikte skakels voor waar die eerste skakel die basis vorm vir dit wat in die tweede skakel volg, asook vir die daaropvolgende gedeelte.

Man, ek moes dié dag windpomp werk. Want die twee dêm boutjies waarmee die pomp se boonste vurk aan die houtrot vaskom, het gebreek, en dan weet jy mos wat gebeur.

Reël 15-18 is uitbreidend ten opsigte van die tweede skakel van die koördinasie. Reël 15-18 dui die gevolg op gebeure wat in reël 12-14 beskryf word, aan.

Die ysterrotte sak in die pype af tot die suiers onner in die silinder loop vasdruk en dan's die spasie tussen die houtrot wat bo aan hulle vas is en die boonste vurk mos sommer so 'n twee handbreedtes wyd.

Deur gebruik te maak van die newegeskikte konstruksie "en dan weet jy mos wat gebeur", word die daaropvolgende gedeelte wat die gevolg bevat, sterk geaksentueer.

In reël 15-18 word *en* twee keer as neweskikker gebruik en die eerste *en* dui in hierdie gedeelte oorsaak en gevolg aan terwyl die tweede *en* simmetries skakel. Reël 19 begin met *en* en dui nog steeds 'n gevolg van die voorafgaande gedeelte aan ("En om die hele spul rotte te lig tot die gate van die houtrot en die vurk ooreenstem ..."). In reël 21-22 kom twee newegeskikte konjunkte voor wat van na die aanvangskonjunksiemerker *want* simmetries geskakel is ("Want jy't net twee hanne, en die rotte is swaar"). In hierdie geval word kontras tussen die twee konjunkte uitgedruk. Hierdie twee newegeskikte konjunkte saam is die rede vir die gesukkel waarvan in reël 21 gepraat word. Die konjunksiemerker *want* word hier in 'n redegewende verband gebruik. Reël 23 begin met *en* waardeur aaneenskakeling en voortgang aangedui word ("En ek dink, nee, nou moet oorlidde Pa kom help"). In reël 24-26 word *en* twee keer in 'n *skakelende* verband gebruik en in albei gevalle tree dit op as uitbouing van die konjunksiemerker *want* aan die begin van reël 24 ("Want hy's al lewende wese op die werf ..."). In reël 28 word *en* vir progressiewe koördinasie gebruik. Die handeling in die gedeelte na *en* in reël 28 volg op die voorafgaande gedeelte ("... en dan die ysterrotte onner die onnerste vurk moet vang ...")

Fokusverwisseling van die handeling van die een karakter na dié van die ander word telkens ingelei deur die gebruik van *en* in sinsaanvangsposisie, soos in reël 30, waar op die pa se handeling gefokus word ("En wat oorlidde Pa moes doen, was om verder met die ketrol saam te werk ..."). In reël 32 verskuif die fokus weer na die handeling van die seun ("En ek stel die spulletjie op en ek haak die rotte ...").

In reël 30 word nadruk bewerkstellig deur middel van 'n fokuskonstruksie wat ook ingelei word deur *en*. Reeds in reël 23 word gesê dat sy pa moes kom help en in reël 24, 25 en 27 word die woord *doen* gegee – met 'n spesifikasie van die handeling wat uitgevoer moet word.

Want hy's ál lewende wese op die werf wat weet wat om te doen, en hóé dit gedoen moet word, en wat kan verstaan wat ek gedoen wil hê. (Reël 24-26.)

In reël 30 kom leemtesplitsing voor (“En wat oorlidde Pa moes doen, was om dan verder met die ketrol saam te werk, ...”) met die woord *doen* as deel van die agtergrondsin, terwyl die handeling wat hy moes uitvoer, in die voorgrondsin vervat word en dus die benadrukte gedeelte is. Deur middel van die gebruik van *en* in reël 30 word die handeling wat sy pa moes uitvoer, gekoppel aan die voorafgaande verduideliking van wat gedoen moes word. Op hierdie wyse vind daar 'n voortsetting van die tema plaas. Fokusverwisseling ten opsigte van die handelende karakter kom ook voor in reël 40 en 43, 65 en 67, 72 en 79, ensovoorts: “En hy staan ok nog voetjie vir voetjie op die dwarsraam ...” (40). “... En ek klim tot op die boonste raam regoor die los vurk ...” (43). In sowel reël 93 as 94 word op die by se handeling gefokus waar die konstruksie: “*En* hy ...” telkens gebruik word. In die daaropvolgende reëls gaan fokusverskuiwing gepaard met 'n sinsinleidende *en*, soos in reël 101: “*En* oorlidde Pa ...”; reël 105: “*En* ek ...”; reël 112: “*En* oorlidde Pa ...”; reël 114: “*En* ek ...”, ens. Behalwe dat *en* in sinsaanvangsposisie in hierdie vertelling dikwels met fokusverwisseling gepaard gaan, dui dit ook progressie in die vertelling aan en verleen dit 'n sterk kohesiewe struktuur aan die vertelling.

In hierdie vertelling speel *en* 'n belangrike rol ten opsigte van die beklemtoning van handeling. Die veelvuldige gebruik van *en* in veral die verwickelde-handelingsgedeelte, val sterk op en verleen 'n hegte struktuur aan hierdie gedeelte. Dit verleen ook snelle progressie aan die vertelling. Die afwesigheid van die gebruik van *en* in bepaalde gedeeltes val ook onmiddellik op. Hierdeur staan hierdie gedeeltes as't ware uit, soos byvoorbeeld in die evaluerings-gedeeltes in reël 5 en reël 6-8.

Ek het so snaaks gekry, lat ek nou nog nie kan help om te lag nie. Maar ek het geskrik ok. Dit kan 'n lelike affêre afgegee het. Want dié oorle ou mens was vir 'n rooiby banger as vir 'n leeu of 'n pofadder. (Reël 6-9.)

In reël 10 kom 'n wending in die vertelling voor en vind daar ook 'n verwisseling van spreekbeurte plaas. By hierdie reël ontbreek *en* in die aanvangsposisie. In hierdie vertelling word die gebruik van *en* in sinsaanvangsposisie funksioneel aangewend en hou dit verband met sprekersbeurte. Wanneer die verteller aan die woord is, ontbreek *en* in sinsaanvangsposisie feitlik deurgaans, soos in reël 1-2, reël 10 en reël 143-148 (“Ek vra: ‘Nou wat het gebeur?’” – reël 10). Wanneer die

karakterverteller aan die woord is, is die gebruik van *en* in sinsaanvangsposisie egter kenmerkend van sy vertelling (die sekondêre vertelling). *En* word dus volgens 'n bepaalde *diskoersplan* gebruik.

Ponelis (1979:629) verwys na konstruksies met *en* wat gebruik word ter wille van nadruk en sê die “*en dit*-konstruksie is gelaai met (dikwels negatiewe) beoordeelende waarde”, soos wat ook die geval is in reël 143-144: “Man, maar jou oorlede pa kon mos dood gewees het, *en dit* (eie beklemtoning – SMCP) net deur die verdomde rooiby.” In hierdie geval word nadruk deur emfatiiese neweskikking bewerkstellig en die negatiewe beoordeelende waarde word verder versterk deur die gebruik van die affekties negatief gelaaide voorbepaling “verdomde”. Die gedeelte wat met *en* begin, tree as uitbreidende onderdeel van die voorafgaande sin op. Deur van hierdie konstruksie gebruik te maak, word die oorsaak van dit wat kon gebeur het, beklemtoon. Kohesie word nie net deur die gebruik van die voegwoord *en* bewerkstellig nie, maar ook deur die gebruik van die aanwysende voornaamwoord *dit* wat anafories ten opsigte van die voorafgaande sin gebruik word.

5. Samevatting

Die gebruik van *en* in die vertelling “Oorlidde Pa en die by” geskied volgens 'n definitiewe diskoersplan. As diskoersmerker word *en* in 'n diskoersorganiserende verband gebruik. Die oormatige gebruik van *en* is kenmerkend wanneer dit kom by die weergawe van die gebeure in die sekondêre vertelling, terwyl dit feitlik afwesig is in reël 10 en reël 143-148 waar die verteller van die primêre vertelling self kommentaar lewer op die vertelde gebeure.

Ek sê vir die kêrel: “Man, maar jou oorlede pa kon mos dood gewees het, en dit net deur die verdomde rooiby.” Hy sê: “Dis wat ek agterna ook vir oorlidde Pa gesê het: ‘Oorlidde Pa is deur drie dode, want oorlidde Pa se hart kon loop staan het vannie by se steek, of oorlidde Pa kon Pa doodgeval het, of ek kon oorlidde Pa se laaste asem met die kraaibek uitgeslaan het.’” (Reël 143-148.)

Ten opsigte van die struktuur van die vertelling word die gebruik van *en* ook funksioneel aangewend. Dit is veral in die verwikkeldehandelingsgedeelte waar gebeure snel op mekaar volg waar *en* baie dikwels gebruik word. Deur die oormatige gebruik van *en* verkry die vertelling nie net 'n hegte kohesiewe struktuur nie, maar snelle progressie ten opsigte van handeling in die vertelling word ook bewerkstellig. Soos uit die bespreking blyk, word *en* ook soms in 'n nadruklike verband gebruik. Soms word 'n gedeelte egter uitgelig vir spesiale nadruk juis deur die afwesigheid van *en* aan die begin van die uiting (bv. reël 143-144). *En* vervul ook 'n belangrike rol ten opsigte van samehang in hierdie vertelling. Die teksproduseerder maak in hierdie vertelling op 'n vernuftige wyse

van 'n leksikale element in 'n soms weliswaar “taaleienaardige verband” gebruik (vergelyk Links & Van Zyl, 1994:10) om 'n uiters geslaagde vertelling daar te stel.

Bibliografie

- Bosch, Barbara. 1994. 'n Sintakties-semantiese ondersoek na die gebruik van EN. S.A. *Tydskrif vir Taalkunde*, Supplement 19:2-35.
- Carstens, W.A.M. 1991. *Norme vir Afrikaans. Enkele riglyne vir die gebruik van Afrikaans*. Pretoria : Academica.
- Carstens, W.A.M. 1997. *Afrikaanse Tekstlinguistiek*. Pretoria : Van Schaik.
- Chapman, L.J. 1983. *Reading development and cohesion*. London : Heinemann.
- Combrink, J.G.H. 1995. *Hoe om paragrawe te skryf*. Kaapstad : Tafelberg.
- De Bruyn, P.S. 1998. Pragmatiese merkers: die verwaarloosde rededeel. S.A. *Tydskrif vir Taalkunde*, 16(4):127-135, November.
- De Stadler, L. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg : Southern.
- Givon, T. 1979. *Discourse and syntax*. New York : Academic Press.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London : Longman.
- Links, Tony & Van Zyl, Wium. 1994. *Syferfontein*. Kaapstad : Tafelberg.
- Naicker, G.G. 1996. Konjunktiewe kohesie in die opstelle van Afrikaans tweedetaal-matrikulante. Durban : Universiteit van Natal. (Ongepubliseerde M.A.-minitiesis.)
- Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria : Van Schaik
- Schiffirin, D. 1987. *Discourse markers*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Spies, Jan. 1994. Oorlidde Pa en die by. In: Links, Tony & Van Zyl, Wium. (reds) *Syferfontein*. Kaapstad : Tafelberg p. 29-33.
- Stubbs, Michael. 1984. *Discourse analysis*. Oxford : Blackwell
- Wybenga, D.M. (red.) 1989. *Taalkompas: elke student se gids*. Pretoria : Serva

Addendum A

Jan Spies

Oorlidde Pa en die by

- 1 Annerdag kom ek by 'n kêrel en ons het oralster oor gepraat, en
- 2 later gaan dit oor rooibye.
- 3 En hy sê vir my: “Man, ek sal nooit 'n rooibye sien, of oor hom praat
- 4 nie, of ek dink aan my oorlidde pa.
- 5 “Ek sal dié dag nóóit vergeet nie.
- 6 “Ek het so snaaks gekry, lat ek nou nog nie kan help om te lag nie.
- 7 “Maar ek het geskrik ok. Dit kon 'n lelike affêre afgegee het. Want
- 8 dié oorle ou mens was vir 'n rooibye banger as vir 'n leeu of 'n
- 9 pofadder.”
- 10 Ek vra: “Nou wat het gebeur?”

11 En hy vertel:
12 Man, ek moes dié dag windpomp werk. Want die twee ou dêm
13 boutjies waarmee die pomp se boonste vurk aan die houtrot vas-
14 kom, het gebreek, en dan weet jy mos wat gebeur:
15 Die ysterrotte sak in die pype af tot die suiers onner in die silinder
16 loop vasdruk en dan's die spasie tussen die houtrot wat bo aan
17 hulle vas is en die boonste vurk mos sommer so 'n twee hand-
18 breedtes wyd.
19 En om die hele spul rotte te lig tot die gate van die houtrot en die
20 vurk ooreenstem, solat 'n mens die nuwe boutjies daar kan deur-
21 steek, tère mos maar. Want jy't net twee hanne, en die rotte is
22 swaar.
23 En ek dink, nee, nou moet oorlidde Pa kom help.
24 Want hy's ál lewende wese op die werf wat weet wat om te doen,
25 en hóé dit gedoen moet word, en wat kan verstaan wat ek gedoen
26 wil hê.
27 Wat toe gedoen moet word, is lat ek my ligte ketrolletjie aan die
28 boonste raam van die pomp moet vaskry en dan die ysterrotte
29 onner die onnerste vurk moet vang met die ketrol se haak.
30 En wat oorlidde Pa moes doen, was om dan verder met die ketrol-
31 saam te werk, terwyl ek korrel of die gate pas.
32 En ek stel die spulletjie op en ek haak die rotte solat oorlidde Pa
33 net hoef te geklim het tot waar ek hom nodig gehad het.
34 Maar die oorlidde ou mens was teen dié tyd van sy lewe ook al
35 bang vir 'n hoogte.
36 Hy kon nie meer 'n hand spaar vir iets anners as hy aan't klimme
37 was nie.
38 Met groot versigtigheid klim oorlidde Pa mankoliek-mankoliek tot
39 hy die ketroltoue goed kan bykom.
40 En hy staan ok nog voetjie vir voetjie op die dwarsraam langs om
41 die pomp se een poot – weg van die leer af solat hy sy staan veilig
42 het met sy voorlyf tussen die pomp se kruisbanne deur.
43 En ek klim tot op die boonste raam regoor die los vurk, net onner
44 die pomp se platform.
45 En ek sê oorle Pa kan maar doenig raak.
46 En die oorlidde ou mens lig die spul rotte met die ketrol saam.
47 En ek spook om die eerste boutjie deur te kry. En ek kap sommer
48 met die kraaibek op sy kop, om dit al slaanding is wat ek het.
49 En so deur dié gespook gewaar ek 'n rooiby daar om my.
50 En ek staan doodstil en ek neem die wêreld om my in die pomp
51 op.
52 En daar sal ek toe die skelm rooiby-nessie onner aan die plat-
53 form sien hang. Daar sit toe ook nog 'n paar bye aan hom. Dis

- 54 net die een verkenner daar om my wat aan't moeilik raak was.
 55 Oorlidde Pa sê: 'Wat's dit nou; kry jy nie die boutjie deur nie?'
 56 Maar ek kan die stomme ou mens nie sê wat die ellende is nie; ek
 57 is bang oorlidde Pa spring dalk die vier meter van waar hy staan
 58 regaf vaste aarde toe.
 59 Ek sê: 'Laat sak eers lat ons 'n slag kan rus.'
 60 En oorle Pa laat die rotte sak.
 61 'As ek die spul weer tot bo gelig het, moet jy gou maak, my ou bene
 62 wil nie meer hierie staan vat nie,' sê hy.
 63 Ek sê: 'Oorlidde Pa, oorlidde Pa moet nou nie skrik en 'n verkeer-
 64 de ding doen nie.'
 65 En hy kyk met sy ou stram nek of hy nie 'n ontydige dwarrel sien
 66 aankom nie.
 67 En ek sê vir oorlidde Pa: 'Pa moenie spring nie: oorlidde Pa sal vir
 68 Pa doodval.'
 69 Oorlidde Pa sê: 'Man, maar spring kan ek tog jare lank al nie meer
 70 nie; ek kan nog net val. Maar wát is dit?'
 71 Ek sê: 'Oorlidde Pa, dis rooibye.'
 72 En oorlidde Pa verstyf daar innie pomp. Hy draai net sy oë.
 73 Later toe hy sy spraak trugkry, vra hy: 'Wáár?'
 74 Ek sê: 'Hier by my is een, en die anner klompie sit aan die nes
 75 onner tenie platform.'
 76 Oorle Pa sê: 'My kind, beweë kan ik nie; ek sal doodstil bly staan.
 77 Loop haal 'n stok met 'n sak om en gôï 'n klomp perrefien op en
 78 kom brand die spul vuilgoed dood.'
 79 En ek is daar af en ek hol huis toe en ek kry die nodige daar op die
 80 werf bymekaar en ek storm die pomp en ek klim tot op my staan-
 81 plek en ek steek die stuk sak brand.
 82 En ek sien dis nou my kans, want dit lyk of die bye algirs weer
 83 hulle sit gekry het. En ek stoot die vlam daar onner hulle in.
 84 En toe die vlam hulle vat, toe knetter dit eikelik soos hulle brand
 85 slaan.
 86 En hulle val hier by my verby en onnertoe laans oorlidde Pa verby.
 87 En ek vrees nog oorlidde Pa val saam met hulle af.
 88 En toe daar niks meer aan die nes sit nie, gôï ek die stok met die
 89 stuk sak somer diékant toe af.
 90 En toe sal ek maar eers sien wat daar by arme oorlidde Pa aan die
 91 gang is.
 92 Een dêm by was nie trug by die nes toe ek die spullietjie brand-
 93 gestek het nie. En hy is daar ál om oorlidde Pa aan die draai.
 94 En hy begin maal om oorlidde Pa se kop en bolyf, en hy soek
 95 sitplek waar hy kan steek.
 96 En die dierbare oorlidde ou mens is so versteen lat hy nie eers

- 97 kan waai nie. Hy gee net so effe lyf vir die by.
98 Maar dit help als niks. Die rooiby loop sit tussen oorlidde Pa se
99 blaaië en hy gaat daar aan't steke – dwarsdeur die hemp
100 Sy agterent karring soos 'n wurm s'n wat jy met 'n kool brand.
101 En oorlidde Pa krimp en hy hang vooroor deur die kruisbanne
102 vannie pomp.
103 En dit moet seker vir hom gesmaak het dis 'n ewigheid wat darie
104 kastyding aanhou.
105 En ek sak af op my hurke daar op die raam waarop ek my staan
106 gehad het en met dié wat ek afbuk om nog nader aan oorlidde Pa te
107 kom, val my hoed af, waarmee ek gedog het ek die by sou kon slaan.
108 En toe's al wat oor is en wat lank genoeg is lat ek tot by die by kan
109 bykom, die kraaibeksleutel.
110 En ek kry dié daar van die een raamyster af innie hanne en ek
111 hang weer vooroor sover ek kon.
112 En oorlidde Pa lyk of hy deur die pomp se raamwerk beur.
113 En die by stéék.
114 En ek meet hom met die kraaibek.
115 Maar ek sien ek kort nog so 'n paar vingerwydtes.
116 En ek vervat so effe met my linkerhand teen die een kruisband af.
117 En ek meet weer. En ek sien dis nou of nooit.
118 En ek haal van dóer in die kale lug vandaan uit en ek stryk die by.
119 Maar ek vergeet skoon die arme oorlidde ou mens is anie anner-
120 kant vannie by.
121 En ek slaat die by morsdood en vir arme oorlidde Pa lat sy knieë
122 knak.
123 Hy staan-hang toe vir 'n lang ruk daar innie pomp se ysters dood-
124 stil voor daar 'n roering in hom kom.
125 Maar darie opkyk ná hy sy asem truggekry het, en toe die brand
126 vannie steek so effe skiet gee, sal ek seker in my leefdag nie vergeet
127 nie.
128 Dit lyk kompleet of hy in die pomp in op-soebat.
129 'Is hy dood?' vra oorlidde Pa.
130 Ek sê: 'Ja, oorlidde Pa, hy's dood.'
131 Oorlidde Pa sê: 'Jirder, wat hy nie van my rug anie brand gesteeek
132 het nie, het jy vir die res van my lewe oorhoeks geslaan. Help my,
133 lat ek hier afkom.'
134 En daar moes ek vir oorlidde Pa behoorlik loop vat en hom tyd-
135 saam omsukkel tot by die pomp se leer en toe sportjie vir sportjie
136 af tot op die grond.
137 Toe ons op die vaste aarde staan, sê ek:
138 'Ek is jammer, oorlidde Pa, maar ek moes die by doodkry.'
139 En oorlidde Pa sê:

140 'Solank as ek leef, klim ek nie weer in 'n windpomp nie'.
141 'En as daar weer 'n ding moet doodkom, wil ek ágter die hou
142 wees ...'
143 Ek sê vir die kêrel: "Man, maar jou oorlede pa kon mos dood
144 gewees het, en dit net deur die verdomde rooiby."
145 Hy sê: "Dis wat ek agterna ook vir oorlidde Pa gesê het: 'Oorlidde
146 Pa is deur drie dode, want oorlidde Pa se hart kon loop staan het
147 vannie by se steek, of oorlidde Pa kon Pa doodgeval het, of ek kon
148 oorlidde Pa se laaste asem met die kraaibek uitgeslaan het.'"

Uit: Syferfonteine

